

Мср ДРАГАНА ЛАЗИЋ СТОЈКОВИЋ, истраживач-сарадник
Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
Катедра за историју
Др Зорана Ђинђића 2, Нови Сад, Србија
Е-адреса: dragana.lazic.stojkovic@ff.uns.ac.rs

ШАБАЧКА МУКАТА КАО ОЦАКЛУК ЛОКАЛНЕ ВОЈСКЕ (*YERLİ KULU*) (1742–1761)

САЖЕТАК: У овом раду изложени су резултати истраживања о убирању и расподели прихода Централне државне благајне са простора нахија Шабац, Горња и Доња Мачва (Шабачки кадилук) које су припадале Зворничком санцаку, те последице овог убирања на рају. Право на убирање прихода Централне државне благајне обично је давано у доживотни закуп. У раду ће бити разматран период од 1742. до 1761. године када је право на убирање прихода дато зворничком капетану Ибрахим-аги и његовом брату Алији. Један део прихода који је убиран из поменутих нахија био је одређен за финансирање локалне (јерлијске) војске у тврђавама Зворничког санцака, која је била у надлежности зворничког капетана и београдског мухафиза-везира. Капетан и везир имали су обавезу да организују администрацију која би за њих сакупљала дажбине у име средстава која су одређена за исплату дневница војсци која је била у њиховој надлежности. У поменутом периоду право на убирање дажбина, на истој територији било је додељено двома администрацијама, што је имало далекосежне последице по рају. Циљ истраживања је да се прикаже улога капетана као закупца права на убирање прихода, допринесе истраживањима о финансирању локалне војске у Зворничком санцаку и употпуне досадашња знања о утицају рада две дажбинске администрације на рају која је живела на простору Кадилука Шабац, средином XVIII века. Резултати приказани у раду заснивају се на анализи докумената османске провенијенције из различитих фондова Османског архива у Истанбулу и прате сва досадашња истраживања о убирању дажбина са простора поменутих нахија од XVI до XVIII века.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: XVIII век, Зворнички санцак, нахије Шабац, Горња Мачва, Доња Мачва, зворнички капетан Ибрахим-ага, београдски мухафиз-везир, муката, маликана, оцаклук

Истраживања спроведена с циљем расветљавања војно-управне организације Зворничког санџака у XVIII веку, указала су на раније непознате податке о начину прикупљања различитих врста дажбина на простору нахија Шабац, Горња и Доња Мачва. Дажбине које су биле приход Централне државне благајне прикупљане су посредством илтизам система (*iltizam*), односно давањем права на њихово убирање у закуп. Од више различитих дажбина био је формиран један закуп (*mukata'a*)¹, који је уступљен на доживотно право (*malikane*)² команданту јерлијске војске у Зворнику, капетану Ибрахим-аги и његовом брату Алији. Иако је капетану и његовом брату уступљено право доживотног закупа различитих дажбина са простора Шабачког кадилука, установљено је да они заправо нису убирали целокупан приход од закупа. Они су као закупци, сваке године убирали само онај део средстава који је одређен на име накнаде закупаца, док је остали износ средстава од закупа био одређен за финансирање појединих јерлијских јединица. Износ средстава који је издвојен из муката а који је одређен као укупан годишњи износ плата за одређену јединицу јерлијске војске или један одред (џемат), називао се оџаклук (*ocaklık*).³ Део средстава од маликане капетана Ибрахима и његовог брата Алије одређен је за дневнице јерлијске војске у Шапцу, а део за дневнице јерлијске војске у Зворнику и Теочаку. Дужност убирања прихода у износу дневница имала је сама војска и команда. У име јерлијске војске у Зворнику и Теочаку приход од дажбина убирала је администрација зворничког капетана Ибрахима, док је у име јерлијске војске у Шапцу приход сакупљала администрација београдског мухафиза-везира. У овом случају један од закупаца уједно је био и надлежан за прикупљање средстава у име јерлијских јединица под његовом командом.

Формирање маликане на простору Кадилука Шабац и уступање убирања дажбина капетану и његовом брату, као и одлука којој војној јединици

¹ Муката (*mukata'a*) – 1. закуп одређених добара, најчешће права на прикупљања одређених дажбина; 2. предмет закупа, финансијско-пореска категорија, територијално или финансијски дефинисана. М. Павловић, *Смедеревски санџак: 1739–1788: војно-административно уређење*, Матица српска, Нови Сад 2017, 240; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, Ankara 1986, 21.

² Маликана (*malikane*) – 1. приватно власништво, 2. дугорочан (најчешће доживотан) закуп права убирања дажбина после 1695. у Османском царству. М. Павловић, н. д., 237; Детаљније о маликани видети у: Özel Oktay, *The Collaps of the Rural Order in Ottoman Anatolia: Amasya 1576–1643*, Brill, Leiden–Boston 2016, 62–70; Karen Barkey, *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*, University Press, Cambridge 2008, 231–236; Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde *Malikane* Sistemi”, *Iktisat Tarihi Semineri*, edc. Osman Okyar, Ünal Nalbantoğlu, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975, 236; Mehmet Genç, “A Comparative Study of the Life Term Tax Farming Data and the Volume of Commercial and Industrial Activities in the Ottoman Empire during the Second Half of the 18th Century”, *La Révolution industrielle dans le sud-est Européen-XIX si'ecle*, Institut d'Etudes Balkaniques, Musée National Polytechnique, Sofia 1976, 247; Rahmi Deniz Özbay, “17. Yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukataa Satışlarından, Malikane Uygulamasına (1656–1658)”, *Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, Yalova University & Istanbul University October 30th – November 1st, Istanbul 2009, 2108–2125.

³ Оџаклук (*ocaklık*) – 1. наслеђивање службе приликом додељивања тимара, одатле: оџаклук тимари, они код којих је право притежавања пренесено на рођаке ранијег притежваоца; 2. трансферна новчана средства, намењена за исплату плата јаничара или јерлија. М. Павловић, н. д., 242–243; Michael Robert Hickok, *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*, Brill, Leiden – New York – Cologne 1997, 42–50.

ће бити додељен део прихода у оцаклук озваничено је 1742. године. Међутим, све до 1748. године забележено је да су и једна и друга администрација претендовале на исте врсте дажбина, због чега је раја трпела велику неправду. Истраживањем овог случаја откривени су бројни покушаји раје да путем жалби обавесте централну власт о непогодној ситуацији у којој су се нашли. У представкама раје поред жалби на незаконито понашање администрације изнете су и молбе да им се умање основни износи појединих дажбина. Султановим ферманом из 1747. године коначно је регулисано спорно питање о томе колико прихода од дажбина представници обе администрације имају право да убиру. Истраживање се у највећој мери односи на период када су право на закуп имали капетан Ибрахим и његов брат Алија, али су познати и спорадични подаци о каснијем периоду што је омогућило да се истражи економски положај становништва све до краја века.

ФОРМИРАЊЕ ШАБАЧКЕ МУКАТЕ

Након рата 1736–1739. године, Шабац и околина поново су припали Османском царству. Простор је прикључен Зворничком санцаку и територијално подељен на три нахије, Шабац, Горњу и Доњу Мачву.⁴ Један део прихода од дажбина које су убиране на простору ових нахија, а које нису остајале у локалној благајни или припадале тимарлијама и заимима⁵, водиле су се као приход благајни у Истанбулу. Приход са царског хаса (*hass-ı hümayun*)⁶ углавном је прослеђиван у султанову личну благајну (*hazine-i hassa*). Међутим, у случају прихода царског хаса са простора нахије Шабац дошло је до поделе прихода на три дела, тако да је сваки део прослеђиван у другу благајну. Један део прихода уписан је у Централну државну благајну (*hazine-i amire*), други део је прослеђиван у султанову личну благајну, док је трећи део припао благајни вакуфа (*hazine-i evkaf*).⁷ Сви приходи су сакупљани посредством илтизам система, односно давањем у закуп права на

⁴ Miroslav Pavlović, Dragana Lazić Stojković, “Asâkir-i Serhad – Guardians of the Empire in an Age of Uncertainty: The Ottoman Frontier on the Sava and Middle Danube in the 18th Century”, *Istraživanja, Journal of Historical Researches*, 33 (2022), 50.

⁵ Тимарлије (*timarli*) – 1. притежавалац тимара; 2. спахија који је притежавао тимар до 20.000 акчи; заим (*zaim*) – притежавалац тимара од 20.000 до 100.000 акчи. Припадници капикулу јединица у провинцији. Припадали су војном реду коњаника (*spahi*). Мирослав Павловић, *На ираници ислама. Свешћ османске евројске провинције у 18. веку*, Филозофски факултет, Нови Сад 2023, 249, 252.

⁶ Хас (*has, hassa, havas*) – приход султана и виших државних службеника у вредности вишој од 100.000 акчи годишње. Cengiz Orhonlu, Nejat Göyünç, “Has”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16 C, Istanbul 1997, 268–270; О структури царског хаса на простору Зворничког санцака детаљније видети у: *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, prir. Adem Handžić, ANUBiH– SANU, Sarajevo 1986, 80–99.

⁷ Хазина (*hazine*) – благајна, ризница. 1. приватна благајна султана (*hazine-i hassa*); 2. приватна благајна османских функционера; 3. државна благајна (*hazine-i amire*); 4. ризница трансферисаних новчаних средстава између виших и нижих органа власти или из једне у другу провинцију или из једног у други локални извор. На локалном подручју хазина је најчешће синоним за приватне финансије везира, за разлику од институције дефтердара задужене за државне финансије (*defterdarlık*). М. Павловић, н. д., 228; Cengiz Orhonlu, “Hazine”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 17 C, İstanbul 1998, 130–133; Linda Darling, *Revenue*

убирање прихода путем лицитације.⁸ У приход са хаса убрајала се царина (*gümruk*)⁹ са скела на Сави код Шапца која је уписана као приход вакуфа¹⁰ нове царске библиотеке Махмуда I (1730–1754). Брига о приходу била је у надлежности мутевелије (*mütevelli*)¹¹ вакуфа. Међутим, приход је дат у закуп у склопу кладовске мукате заједно са приходом од десетине на уловљену рибу (*‘öşr-i balık*)¹² са простора Шабачке нахије.¹³ Тако је део прихода од кладовске мукате чији је део убиран са царског хаса уписан у вакуфску благајну. Приход од баждарине (*bac*)¹⁴ који је прикупљан са шабачког трга, а који се водио као приход са хаса, био је уписан у султанову личну благајну, а о његовом прикупљању бринуо је војвода¹⁵ царског хаса.¹⁶ Трећи део прихода који је убиран са царског хаса са простора Шабачке нахије чинио је приход од обрађених њива и напуштене обрадиве земље. Царска благајна се овог прихода одрекла у корист Централне државне благајне. Дажбине убиране са земље прикључене су преосталим, стандардним приходима Централне државне благајне убираним са простора нахија Шабац, Горња и Доња Мачва. Од обједињеног прихода формиран је јединствен закуп назван *шабачка муката* (*Böğürdelen mukatasi*). Поред прихода од обрађених њива и напуштене обрадиве земље са царског хаса, у шабачку мукату се убрајала и цизја сакупљана са простора Шабачког кадилука и приход убиран од дербендских села поменутих нахија.

Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560–1660, Brill, Leiden – New York – Keln 1996, 60–74.

⁸ Детаљније о систему закупа права на убрање прихода (*iltizam*) видети у: Mehmet Genç, “İltizam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22 С, İstanbul 2000, 154–158; М. Павловић, н. д., 188–191; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI–XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003; Kate Fleet, “Tax-Farming in the Early Ottoman State”, *The Medieval History Journal*, 6 (2003), 249–258; Kornelija Jurin-Starčević, “Krajiške elite i izvori prihoda: Primjer Jadranskog zaleda u 16. i 17. stoljeću”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 55 (2006), 256–258.

⁹ Гумрук (*gümruk*) – царина; дажбина на робу која се увози или извози из једне државе у другу. Dušanka Bojanić Lukač, *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za Smederevsku, Kruševačku i Vidinsku oblast*, Istorijski institut, Beograd 1974, 142.

¹⁰ Вакуф (*vakıf*) – посед верских установа, задужбина; Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42 С, İstanbul 2012, 479–486.

¹¹ Мутевелија (*mütevelli*) – онај који брине о пословима вакуфа; Nazif Öztürk, “Mütevelli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32 С, İstanbul 2006, 217–220.

¹² Ушур на уловљену рибу (*‘öşr-i balık*) – десетина на уловљену рибу; М. Павловић, н. д., 245.

¹³ О мукати вакуфских добара видети у: Suraiya Faroqhi, “Vakif Administration in Sixteenth Century Konya: The Zaviye of Sadreddin-I Konevi”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XVII/2, 164.

¹⁴ Баждарина (*bac*) – нешериятска дажбина која се плаћала на трговима Османског царства приликом купопродаје робе у великим количинама. D. Bojanić Lukač, н. д., 142.

¹⁵ Војвода (*voyvoda*) – титула словенског порекла. 1. средњовековни локални господари; 2. локални господари у османској Влашкој и Молдавији; 3. команданти јединица мартолоаса; 4. службеник, представник везира на његовом хасу задужен за прикупљање дажбина; 5. службеник, представник везира задужен за прикупљање дажбина на територији санџака у корист везира, посебно хазарије (*hazariyye*) и незаконитих обавеза (*tekâlif-i şakka*); 6. службеник, представник везира на локалном подручју, слично ингеренцијама мутеселима (*mütessesellim*). Мирослав Павловић, н. д., 255.

¹⁶ Радмила Тричковић, „Шабац и његова нахија од 1740. до 1804. године”, *Шабац у прошлости I*, ур. Станоје Филиповић, Историјски архив у Шапцу, Шабац 1970, 347–348, 352.

Према старом опширном дефтеру (*defter-i mufassal*)¹⁷ са допунама новим подацима чији се изводи помињу у дефтеру важних послова (*muhimme defteri*)¹⁸ из 1742/1743. године, познато је колико прихода од дажбина на име обрађених њива и напуштене земље је узимано са простора Шабачке нахије и осталих делова Зворничког санџака. Са царског хаса у овој нахији, од становника који су раније живели на земљи и сада се воде као повратници, још према старом дефтеру узимало се 163.906 акчи, док је од новонасељених узимано 187.200 акчи. Укупно 351.106 акчи.¹⁹ Тако је приход од 351.106 акчи био уписан као део прихода обједињеног у шабачку мукату. Поред овог прихода са царског хаса, у исти закуп односно шабачку мукату убрајао се приход сакупљан од дербенџија (*derbendci*). Дербенџијама је називано становништво које је живело у близини опасних деоница путева (*derbend*) или границе. Они су имали дужност да чувају дербенде од разбојника.²⁰ Током рата су имали улогу осматрача кретања непријатељске војске и о томе обавештавали команду најближе тврђаве.²¹ Због дужности које су имали, били су ослобођени плаћања џизје са харачом и испенце.²² Од дажбина, били су у обавези да дају накнаде за џифт (*resm-i çifti*), баштине и накнаде за беземљаше (*bennak*).²³ Укупан приход од дербенџија са простора Кадилука Шабац који се давао у

¹⁷ Није познато о којем опширном дефтеру је реч, али последњи познати опширни дефтер за Зворнички санџак настао је 1600. до 1604. године, па се претпоставља да се под старим дефтером подразумева овај дефтер. Детаљније о дефтеру видети у: Aladin Husić, „Gračanica i Sokol u opširnom popisu Zvorničkog sandžaka iz 1604. godine”, *Gračanički glasnik*, 20 (2005), 78–111; Опширни дефтер (*defter-i mufassal*) – опширни пописни дефтери, који су служили за попис дажбина на одређеној територији. У њима су бележена села и градови са именом сваког опорезованог становника, одређеним тачно наведеним дажбинама, са новчаним сумама који се прикупљају од сваке од њих и са укупном новчаном сумом за коју је дуговало свако село/град. Сумарним дефтерима територија санџака била је подељена на нахије, села и градове, затим касабе, паланке, вароши, махале и сл. Углавном су садржали канун односно кануннаму, као основу правног поретка у санџаку. М. Павловић, н. д., 221.

¹⁸ Мухиме дефтери (*mühimme defteri*) – дефтери важних послова. Регистар одлука Царског дивана, концепти свих издатих докумената, именовања на функцију, наређења, одговора на жалбе и молбе и сл. М. Павловић, н. д., 241.

¹⁹ Са тимара и зеамета у целом Зворничком санџаку, од раније насељеног становништва узимало се 716.400 акчи док је од новонасељених узимано 1.009.030 акчи. Укупно 1.725.340 акчи. У име обрађене земље и мезри са санџакбеговог хаса узимано је 99.900 акчи. ВОА. А. DVNS. МНМ. д. – Bab-ı Asafı, Divan-ı Hümayun. Mühimme deterleri, Defter No. 149, Hüküm No. 96.

²⁰ D. Војанић Лукаћ, н. д., 140; Адем Ханић, „Шабац и његова околина у XVI вијеку”, у: *Шабац у прошлости I*, ур. Станоје Филиповић, Историјски архив у Шапцу, Шабац 1970, 120–123, 131, 146, 161, 167, 171, 186, 243.

²¹ ВОА. А. DVNS. МНМ. д. 126/55; 126/56.

²² Џизја (*cizye*) – главарина, лични порез прикупљан од сваког пунолетног (14–74 година старости) и за рад способног немуслимана који има одговарајућу имовину која му доноси приходе; харач (*haraç, harac*) – шеријатске и обичајне дажбине у XVI веку подељене су на производе са земље (*haraç-ı mukaseme*) и годишњи трибут (*haraç-ı muvazzaf*). Од тада се све више харач поистовећује са џизјом (*cizye*), а десетак са ушуром (‘*öşr*’); испенца (*ispence*) – лична дажбина на додељени рајински џифт хришћанске раје господару земље, веома дуго у непромењеном износу од 25 акчи, коју су плаћали сви одрасли радно способни поданици; М. Павловић, н. д., 218, 227, 230.

²³ Накнада за џифт (*resm-i çifti*) – накнада на земљу, односно на рајински џифтлик, коју су плаћали муслимани, док су хришћани плаћали испенцу; баштина (*baştine*) – наследна сељачка, рајинска земља довољна за издржавање једне породице. Рајински џифтлик додељен

закуп у овом периоду није познат, него су познати само у појединим деловима. Од дербенција у Нахији Горња Мачва 1742/43. у име накнаде за баштине, чифт и бенак узимано је укупно 5.700 акчи док се од становништва из три дербендска села у Нахији Шабац 1748. године убирало 3.058 акчи.²⁴

Трећи део прихода државне благајне обједињен у шабачку мукату био је приход од цизје. Цизја је убрајана међу државне приходе убиране од свих мушких, за рад способних чланова немуслиманских породица, изузев оних који су били ангажовани у неким државним пословима или рату. Сакупљана је на основу дефтера цизје састављаног за сваки санџак посебно, а организација сакупљања дажбине вршена је на нивоу кадилука. Током XVI века централна администрација одређивала је као сакупљаче цизје припаднике људства шест одреда²⁵ из Истанбула, који су били задужени да уз помоћ локалних кадија сакупе цизју. Од краја XVII века централна власт престала је да шаље сакупљање прихода и препустила организацију прикупљања локалној администрацији. Тако је део прихода од цизје остајао у локалној благајни Ејалета. Део прихода од цизје из Зворничког санџака, тако и Шабачког кадилука уписиван је од 1540. године као приход кањишке благајне (*hazine-i Kanija*), а након рата 1699. године уписан је као приход босанске благајне (*hazine-i Bosna*). Цизја је најкасније од свих државних прихода почела да буде сакупљана посредством илтизам система. У XVIII веку сакупљала се на основу листића (*evrak*). Један листић означавао је једног обвезника цизје. Листиће је централна администрација прослеђивала локалној. Локална администрација је потом листиће давала у закуп. Готову суму делила је на мањи део који је остајао у локалној благајни и већи део који је прослеђиван у Централну државну благајну. Међутим, није увек целокупно право на убирање цизје једног Ејалета давано у закуп. Један део могао је да буде дат у закуп а други да се сакупља посредством повереника, односно системом повереништва (*emanet*).²⁶ Систем еманета је предвиђао да управник Ејалета (валија) своју дужност организације убирања цизје и листиће пренесе на неког од функционера путем повереништва.²⁷ У Босанском ејалету је систем еманета, када је сакупљање цизје у питању, често примењивано, али обично у комбинацији са илтизам системом. У Кадилуку Шабац је сакупљана само посредством илтизам система. Није познато колико је прихода у име цизје требало да се прикупи у време формирања закупа али познати су подаци за

на уживање хришћанском домаћинству; бенак (*bennak*) – накнада на беземљаше, оне који немају цео чифтлик. М. Павловић, н. д., 245.

²⁴ BOA. A. DVNS. AHK. BN. d. – Bab-ı Asafî, Divan-ı Hümayun Sicileri. Bosna Ahkâm Defterleri, Defter No. 1, Hüküm No. 15; BOA. C. AS. – Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri. Cevdet Askeriye, Dosya No. 704, Gömlek No. 704.29556.01.01; 01.02.

²⁵ Људство шест одреда (*altı bölük halkı*) – (*sipah, silahdar, ulufeciyan-ı yemin, ulufeciyan-ı yesar, gureba-ı yemin*). Припадници капикулу коњице, односно коњице у центру, за разлику од коњице у провинцији под командом везира (*sipahi*). Првобитно је попуњавана из јаничарског корпуса и сматрана најелитнијим делом османске војске. У походима су имали задатак непосредне заштите султана. М. Павловић, н. д., 212.

²⁶ Еманет (*emanet*) – повереништво. Прикупљање државних дажбина путем система државног повереништва, односно државне плаћене администрације, каква је била у Османском царству пре увођења илтизам система. М. Павловић, н. д., 224.

²⁷ Hamid Hadžibegić, *Glavarina u osmanskoj državi*, Oriјentalni institut, Sarajevo 1966, 86, 125.

пар година касније. Године 1748. из престонице је прослеђено 1.710 листића за сакупљање цизје на простору кадилука. Предвиђено је да се сакупи по најнижој категорији (*edna*)²⁸ односно 380 акчи по листићу.²⁹ Године 1760/61. прва рата у износу од 3.140 гуруша прикупљена је у јулу/августу, док је друга рата у истом износу сакупљена у јануару/фебруару. Укупно 6.280 гуруша. Наредне године прва рата је сакупљена у марту/априлу и износила је 2.237 гуруша.³⁰ Крајем века уписано је да се из Кадилука Шабац од једне рате прикупило 8.999,5 гуруша.³¹ Није познато колико је од прикупљених сума издвајано за локалну благајну, а колико је прослеђивано у Централну државну благајну.

Поменути приход шабачке мукате даван је на лицитацију и продаван понуђачу са највишом ценом. Закупци (*mültezim*) су могли бити и муслимани и хришћани обично из средине из које приход потиче. Свако ко је имућан могао је да лицитира за мукату уз присуство јемца (*kefil*) који је требало да буде угледан становник.³² Тако су се међу закупцима налазили и имућни трговци, али и чланови администрације и војске. Узимање у закуп права на убирање државних прихода могао је да буде заједнички подухват (*ber vech-i iştirak*) или породични бизнис, нпр. оца и сина или два брата.³³ Закупац је уговором добијао право убирања прихода на три године, а након истека уговора државни приход је поново даван на лицитацију. Право на убирање прихода је могло да буде уступљено и доживотно. За сваку излицитирану мукату формирана је посебна администрација за надзор и убирање прихода. Чинили су је повереник мукате (*emin*) и надзорник (*nazır*).³⁴ Уговор о закупу склапао се пред кадијом у присуству јемаца, а онда је поседник права на убирање прихода одређивао администрацију повереника и надзорника који су уз помоћ војне пратње били дужни да организују процес сакупљања средстава за закупца мукате.³⁵ Закупац мукате са великим годишњим при-

²⁸ Од 1690. године у Царству је уведено да се висина цизје одређује према припадности становништва једној од три класе (*edna, ala, evsat*) диференциране према имовинском стању. Детаљније о систему одређивања висине цизје видети у: Н. Hadžibegić, н. д., 87–90.

²⁹ BOA.C.AS.704.29556.01.01; 01.02.

³⁰ BOA.TSMA. E. – Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi. Evrak. Dosya No. 395. Gömlek No. 046.1-2-3.

³¹ BOA.C.DRB. – Cevdet Darphane. Dosya No. 02. Gömlek No. 081.1-2. Детаљније о месецима у којима су сакупљане дажбине видети у: L. Darling, н. д., 135.

³² Јемство (*kefalet*) је у Османском царству представљало посебну институцију правног система. Детаљније о кефалету видети у: Огњен Крешић, Мирослав Павловић, „Институција колективног јемства (*kefalet*) у османској правној теорији и пракси током транзиционог доба”, *Зборник Мајнице српске за друшћивене науке*, 74/II (2020), 167–183.

³³ А. Ханџић, н. д., 127.

³⁴ Емин (*emin*) – повереник. Представља плаћену функцију која се обавља у име неког државног службеника. Њихова овлашћења била су делегирана од стране службеника који их је именовао. Срећу се најчешће у обављању финансијских послова (*emin-i beytü'l-mal; emin-i hazine*), код прикупљања дажбина, у *ђумруканама* (*gümruk emini*), у пословима изградње као рачуноводствени службеници (*bina emini*) и сл. У име везира били су задужени за финансијске послове дажбинске администрације на хасовима. У име кадија надгледали су прикупљање дажбина; назир (*nazır*) – 1. надзорник; 2. заступник интереса примаоца имовине (*kabz-i mal*), корисника новчаних средстава прикупљених од дажбина у илтизам систему. М. Павловић, н. д., 224.

³⁵ У XVIII веку војна пратња сакупљача дажбина биле су јасакчије (*yasakçı, kavas*) док су раније то били припадници одреда мартолоса. Mehmet Canatar, “Kavas”, *Türkiye Diyanet*

ходом могао је даље да расподели приход и формира подзакупе по истој процедури по којој је и њему издато право. До овога је долазило због потребе за ефикаснијим убирањем прихода а, с друге стране, на овај начин је муката могла да постане и уносан предмет трговине. У случају шабачке мукате, централна администрација се одлучила да не лицитира на једну или три године него као доживотни закуп. Шабачка муката као маликана додељена је капетану³⁶ јерлијске војске³⁷ у Зворнику, Ибрахим-аги и његовом брату Алији султановим бератом 1742. године.³⁸ Није познато колико је износила укупна сума којом су капетан и његов брат откупили право на мукату, али су закупци по правилу били дужни да сакупе приход и предају га Централној државној благајни. Капетан Ибрахим и његов брат се као закупци шабачке мукате последњи пут наводе у документима из 1761. године.³⁹ Наредне године као нови закупац помиње се Хусеин-ага.⁴⁰

ШАБАЧКА МУКАТА КАО ОЦАКЛУК ЈЕРЛИЈСКЕ ВОЈСКЕ

Иако су капетан Ибрахим-ага и његов брат као закупци стекли право на мукату и били по правилу задужени за убирање укупног годишњег прихода, у стварности они то нису чинили. Од укупног прихода шабачке мукате, закупци су прикупљали само оно што им је следовало као накнада за закуп, док је преостали део годишњег прихода био одређен за плате јерлијских јединица, односно одређен да буде оцаклук. Дужност прикупљања преосталог дела прихода имали су сами корисници средстава, односно команда и јерлијска војска. У овом случају део прихода шабачке мукате био је уписан као оцаклук јерлијске војске у тврђавама у Зворничком санцаку, Шапцу, Зворнику, Теочаку и Кушлату. Један мањи део прихода који је прикупљен

Vakfi İslam Ansiklopedisi, 25 С, Ankara 2022, 66–68; Милан Васић, *Марџолози у југословенским земљама још турском владавином*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево 2005.

³⁶ Капетан (*kapudan*) – 1. заповедник флотиле; 2. капетан шајке, речног брода; 3. капудан у Босанском ејалету има статус и ингеренције сличне мухафизу, с тим да је капудан командант најчешће посадама више од једне тврђаве. М. Павловић, н. д., 232–233; Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Izabrana djela 1, priir. Avdo Sućeska, Enes Peliđija, „Veselin Masleša”, Sarajevo 1991.

³⁷ Јерлије (*yerli kulu*) – локална војска под командом везира, формирана крајем класичног доба у тврђавама или паланкама под управом мухафиза (*muhafiz*). Током XVIII века јерлије постају основа војске у санџацима под управом везира. Деле се на три основне формације (мустахфиза, фариси и азапи) уз низ других назива, најчешће по командном кадру попут капетанових трупа (*cema'at-ı kapudan*), нових трупа (*nizam-ı cedid*) итд. М. Павловић, н. д., 256.

³⁸ Ибрахим-ага је на дужност капетана ступио 1739. године, уместо током рата прослављеног капетана Мехмед-аге, који је са капетанске дужности именован на вишу дужност управника Смедеревског санџака са титулом мирмирана (титула виших достојанственика у Царству). Fatma Sel Turhan, *Tarih-i Bosna, Osmanlı Habsburg Savaşları 1736–1739*, Novili Omer Efendi, Küre Yayınları, İstanbul 2016, 120.

³⁹ У раду Х. Крешевљаковића помиње се да је пре 1759. године капетан постао Абдулах, син Ибрахим-аге. То значи да је Ибрахима, још за живота на месту капетана заменио његов син. Као носилац права на закуп, Ибрахим-ага је остао и након напуштања капетанске службе. Н. Крешевљакović, н. д. 186–187.

⁴⁰ Није познато у којем је утврђењу био у служби. BOA.TSMA.E. 0395.046.1.01; 02; 03.

остајао је у Централној државној благајни. Овакав начин финансирања првобитно је био примењиван у султановој палати. Из одређеног извора прихода султан је наређивао да се одређена сума упише као годишња плата неком од службеника у палати. Дужност службеника била је да сâм брине о прикупљању средстава из додељеног извора прихода, лично или путем посредника. Током XVII века овакво финансирање увођено је код војске у граничним тврђавама у провинцији која није добијала тимаре за службу (*gedik timar*)⁴¹. Тако је за једно утврђење и њену јерлијску војску, некада и за један војни одред (џемат), централна администрација одређивала извор прихода и суму која је представљала годишњу плату војника. Војска и команда су имали обавезу да сами обезбеде прикупљање дажбина од којих је формирана сума. Потом би средства била прослеђивана у Централну државну благајну, а онда би из благајне од тих средстава била исплаћивана плата на свака три месеца војним одредима којима је била намењена.⁴²

Од освајања Шапца и околине 1521. године, приход државне благајне даван је у закуп и распоређиван за потребе финансирања администрације и јерлијске војске у Зворнику и Шапцу, и околним тврђавама и паланкама које су припадале Зворничком санцаку. Џизја и авариз⁴³ сакупљани са простора Кадилука Шабач били су одређени од 1540. до 1699. године у надлежност будимске и кањишке благајне, па је њихова администрација била у обавези да сакупи приход. У рату 1683–1699. простор Шабачког кадилука припао је територији која је брањена мачем београдског мухафиза-везира⁴⁴ који је имао дужност команданта фронта (*ser'asker*).⁴⁵ Одбрана тврђаве Шабач

⁴¹ Гедик (*gedik*) – 1. урез; 2. пролаз; 3. мањак; 4. служба за коју се додељује земљишни посед. James Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*. Çağrı Yayınları 215, 1531, İstanbul 1890; Ahmet Akgündüz, “Gedik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13 С, İstanbul 1996, 149–162; О етимологији термина *gedik* видети у: Ali Doğan, *Askerlik Terimleri Olarak Türkçe Sözlük'teki Rütbelere ve Unvanlar Üzerine, Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, С 5, 4 (2020), 3.

⁴² О успостави оваквог начина финансирања војске у провинцији детаљније видети у: Fodor Pál, *The Business of State, Ottoman Finance Administration and Ruling Elites in Transition (1580s–1615)*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 2018, 311–327; Klara Hegy, *The Ottoman Military Organization in Hungary: Fortresses, Fortress Garrisons and Finances*. Klaus Schwarz Verlag, Berlin 2018, 198–205; Robert M. Hickok, *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*, Brill, Leiden – New York – Köln 1997, 49.

⁴³ Авариз (*avarız*) – ванредни намети. Прикупљани у почетку током ратова а касније, од XVII века устаљени као редован нешерријатски данак. Обухвата читав низ новчаних и натуралних давања. Касније су натуралне дажбине називане нузулом (*nüzül*). У документима се јавља у виду израза *avarız-ı divaniye* односно синонима *tekalif-i örfiye*. М. Павловић, н. д., 213. Детаљније о ванредним наметима видети у: Avdo Sućeska, „Tekâlîf-i şâkka u Bosanskom ejaletu”, Poseban otisak iz *Godišnjaka Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, XXVIII (1980), 355–362; Suleyman Demirci, “Avariz and Nuzul Levies in the Ottoman Empire: An Assessment of Tax Burden on the Tax-paying Subjects. A Case Study of the Province of Karaman, 1628–1700”, *Erciyes University Journal of Institute of Social Sciences (2001-b)*, Vol. 11, 293–308; Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for Land 1600–1800*, Cambridge University Press, London – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney 2010, 105–115.

⁴⁴ Мухафиз (*muhafiz*) – заповедник, командант јерлијске војне посаде једног утврђења, тврђаве или паланке. М. Павловић, н. д., 239. У периоду од 1742. до 1761. на месту службе београдског мухафиза изменило се више личности. Р. Тричковић, *Сјусак мухафиза Београда*, 316–320.

⁴⁵ Çelik Yüksel, “Ser'asker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36 С, İstanbul 2009, 547–549.

и околне територије захтевала је да од почетка XVIII века део прихода државне благајне и ратна и мирнодопска помоћ⁴⁶ буду одређени као приход београдског мухафиза-везира.⁴⁷ У рату 1736–1739. године простор Шапца и околине поново се нашао у ратној зони коју је током рата освајао београдски мухафиз-везир. Након поновне успоставе власти на овој територији одређено је да јерлијска војска у шабачкој тврђави буде финансирана посредством београдске благајне (*hazine-i Belgrad*).⁴⁸ Централна власт је поред овога, наредила београдском мухафизу-везиру и босанском валији да заједничким снагама у рату и у миру заштите целокупну територију све три нахије. Дужност заштите имала је првенствено војска у Шапцу, а потом војска у Зворнику и Београду.⁴⁹ Београдском мухафизу-везиру за потребе финансирања јерлијске војске у Шапцу одређен је износ средстава из шабачке мукате. Средства за годишње плате (оцаклук) требало је да буду прикупљена посредством администрације београдског мухафиза-везира који је имао дужност повереника прикупљања средстава оцаклука.

У овом случају личност у служби повереника оцаклука био је у вишем статусу него повереници мукате. Повереник мукате био је један од службеника којег је постављао закупац, а који је у његово име имао дужност да спроведе сâм процес убирања дажбина. С друге стране, емин оцаклука је био именован од стране централне администрације као старатељ и представник војске у пословима финансирања. Он је имао обавезу да лично организује сакупљање прихода од дажбина и трансфер средстава у Централну државну благајну. Тако је основна разлика била у статусу повереника, јер је повереник мукате ангажован од стране приватног лица док је повереник оцаклука именован од стране централне власти. Капетан Ибрахим је као један од закупца шабачке мукате на годишњем нивоу добијао суму као свој лични приход и могао је за њено прикупљање да именује повереника и надзорника (*nazir*) средстава. Међутим, део средстава од закупа био је одређен за јерлијску војску у Зворнику, Теочаку и Кушлату. Поменута војска била је у надлежности капетана Ибрахима, те је он тако поред статуса закупца имао и дужност повереника оцаклука.⁵⁰ У улози повереника имао је потпуно исту дужност као и београдски мухафиз-везир, односно да обезбеди суму која је уписана као износ годишње плате војника под његовом командом. Као повереници, капетан и мухафиз-везир имали су право на плату и допринос за рад своје администрације (*gulâmiye*).

Од 1742. године када је капетан добио право закупа шабачке мукате, средства су била распоређена и за потребе финансирања јерлијске војске. И београдски мухафиз и капетан Ибрахим су већ крајем прве године почели

⁴⁶ Ратна и мирнодопска помоћ (*imdad-ı seferiyye; imdad-ı hazariyye*). До краја XVIII века постала је део редовних дажбина авариза односно текџалифа. М. Павловић, н. д., 181, 230.

⁴⁷ Р. Тричкових, *Београдски њашалук 1687–1739*, 110–111, 193–194.

⁴⁸ Београдски мухафиз-везир имао је обавезу прослеђивања финансија за јерлијску војску и у тврђавама и паланкама у Крушевачком санџаку као и право на финансијске бенефите са ове територије. М. Павловић, *Смеђеревски санџак 1739–1788*, 247.

⁴⁹ М. Павловић, D. Lazić Stojković, н. д., 47.

⁵⁰ BOA.C.AS.01136.50452.01.02; BOA.AE.SMST.III – Ali Emiri Tasnifi Belgeleri. Ali Emiri Sultan Mustafa III, Dosya No. 074, Gömlek No. 05460-1-2;

да сакупљају суме које су им одређене. Оно што изгледа није било јасано одређено јесте које врсте дажбина и са којег простора треба да прикупља чија администрација. Недоумица око тога остала је неразјашњена све до 1747/48. године када је издат ферман којим се утврђује која администрација има у својој надлежности који приход. Капетан Ибрахим се крајем прве године већ сусрео са проблемом убирања прихода због незадовољства раје. Он је путем представке (*arz-i hal*, *arzuhal*) известио централну власт о немогућности да прикупи комплетну предвиђену суму од раје дербендских села у Нахији Горња Мачва.⁵¹ О случају су били обавештени и босански валија и београдски мухафиз-везир, као стране задужене за заштиту раје и територије. Још тежа ситуација задесила је капетана у Нахији Шабац где се раја масовно раселила, а они који су остали били су притиснути нападима разбојника с друге обале Саве. Поред тога у Нахији Шабац са прикупљањем дажбина отпочела је и администрација београдског мухафиза-везира. Администрација београдског мухафиза-везира сматрала је да им контрола над јерлијском посадом шабачке тврђаве и њиховом командом у ратним условима, омогућава већу финансијску добит. Тако су за исти приход посејали у исто време и администрација београдског везира и администрација зворничког капетана Ибрахима. И једни и други су захтевали да више средстава остане њима и њиховој војсци. Београдски мухафиз је поред тренутног права на приход из Кадилука Шабац истицао и права бивших београдских мухафиза која су стекли борбама током рата 1683–1699. године. Наводио је да је тадашњи београдски мухафиз-везир Ибрахим-паша за потребе војске на годишњем нивоу полагао права на одређена средства из Шабачке нахије. С друге стране исту тврдњу изнео је и капетан, наводећи да он пре свега штити интерес војске у тврђави Зворник. Капетан је због проблема вишеструког потраживања прихода од дажбина поднео представку прво зворничком кадији потом и централној администрацији. Прва представка регистрована је одмах 1743. године, друга 1745. године а проблем се наставио све до 1748. године. У једном опису проблема наведено је да је београдски мухафиз посредством своје администрације задржао приход од цизје и вакуфа царске библиотеке. На основу представке се примећује да је администрација из Београда узурпирала део прихода који није припадао шабачкој мукати већ који је одређен као приход о којем брине мутевелија вакуфа царске библиотеке. С друге стране, приход од цизје јесте припадао шабачкој мукати, па су 1744/45. године београдски мухафиз и дефтердар београдске благајне именовали сакупљаче цизје (*ciz-yedar*, *haracci*) за простор целог кадилука.⁵²

Међутим, 1747. године администрација капетана Ибрахима успела је да прикупи цизју пре него што је то учинила администрација из Београда, што се види на основу жалбе раје београдском мухафизу. Раја је оптужила капетана Ибрахима и његову пратњу за незаконито и насилно понашање приликом процеса прикупљања цизје. Овај крајње хаотичан систем убирања дажбина, окончан је султановим ферманом из 1748. године.⁵³ Њиме је прво

⁵¹ BOA.A.DVNS.AHK.BN.d. 1/15.

⁵² BOA.C.AS.704.29556.01.01.

⁵³ BOA.C.AS.704.29556.01.02.

локалним органима власти и војним представницима забрањено да се мешају у прикупљање дажбина које су одређене као приход вакуфа. Приход од цизје Шабачког кадилука одређена је да буде приход босанске благајне, те је стога валија имао право да одређује ко ће сакупљати приход. Ферманом је забрањено да дође до замене између београдске и босанске администрације у погледу прикупљања цизје. Како је капетан Ибрахим био закупац права на убирање цизје, његова администрација имала је право на листиће цизје од шабачке раје. Ферманом је одређено и колико средстава ће од укупног прихода цизје бити издвојено за плате војске, а колико администрација има право да задржи у име дужности прикупљања дажбина.

У име средстава за плате јерлијске војске у Шапцу за 1748. годину, из дела прихода шабачке мукате, издвојено је укупно 8.021,5 гуруша. Овај износ представљао је укупну суму која се убирала из дербендских села. Од три дербендска села из Шабачке нахије уписан је приход од 3.058 акчи. Заједно од прихода дербендијских села Шабачке и Горњомачванске нахије уписано је 2.250 акчи. Прикупљање овог прихода било је у дужности београдске администрације и у име рада имала је право да задржи 325 гуруша. Од преосталих средстава мукате издвојене су две суме, 2.575 гуруша и 925 гуруша и уписане као средства за војску у надлежности зворничког капетана у Зворнику, Теочаку и Кушлату. Укупно 3.500 гуруша. Од укупне суме 1.000 гуруша је остало скривено, односно није прослеђено у Централну благајну, али није познат разлог томе. Детаљан приказ средстава за плате (оцаклук) у повереништву капетана Ибрахима изгледао је овако:

1. У име плате капетана Ибрахима издвајало се 1.505,5 гуруша.

2. У име плате војника у зворничкој Горњој кули (*tabye*)⁵⁴ издвајало се 1.404, 5 гуруша.

3. У име плате мустахфиза⁵⁵ у Теочаку издвајало се 152 гуруша и 10 пара.

Укупно: 3 062 гуруша и 10 пара.⁵⁶

Године 1763. када је уместо капетана Ибрахима закупац права на убирање прихода од шабачке мукате, био Хусеин-ага, и даље је део прихода био издвајан за плате новог џемата фариса⁵⁷ у Горњој кули зворничке тврђаве. За уписаних 70 војника одређено је 1.621 гуруш односно 1.176 акчи на име годишње плате.⁵⁸ Због оскудности извора за наредни период не знамо колико средстава је одлазило за дневнице јерлијске војске у Шапцу. Видљиво је у изворима да је 1792/93. године у Шабачком кадилуку прикупљено 8.999,5 гуруша. Од укупне суме, 4.200 гуруша је сакупљено на име бедела⁵⁹. Сума од 8.020 гуруша уписана је као оцаклук јерлијске војске у Шапцу и из Централне

⁵⁴ Кула (*tabye*) – кула у унутрашњости тврђаве. Hamdija Kreševljaković, „Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini”, *Izabrana djela I*, „Veselin Masleša”, Sarajevo 1991, 71–86.

⁵⁵ Мустахфиз (*müstahfiz*) – 1. припадник тврђавске посаде јаничара на служби у провинцији, током класичног доба; 2. припадник јерлијских јединица (*yerli kulu*) током транзиционог периода под непосредном командом диздара, *dizdar*. М. Павловић, н. д., 241.

⁵⁶ BOA.C.AS.704.29556.01.01; 01.02.

⁵⁷ Фарис (*faris*) – 1. коњаник капикулу јединица на граници царства; 2. припадник јединице јерлија. М. Павловић, н. д., 225.

⁵⁸ BOA.AE.SMST.III. 0196.01545-1-2.

⁵⁹ Бедел (*bedel*) – 1. надокнада, замена за нешто; 2. еквивалент; 3. вредност. М. Павловић, н. д., 215.

благајне трансферисана београдској благајни⁶⁰, а 750 гуруша је одмах остало београдској администрацији. Од укупног износа 978,5 гуруша је задржавала Централна државна благајна.⁶¹

ПОЛОЖАЈ СТАНОВНИШТВА

Становништво поменутих нахија било је погођено тешким ратним разарањима. Ратне неприлике пратила је епидемија куге. Дуги кишни периоди довели су до изливања реке Саве. Све то је условило да дође до масовног исељавања, па се помиње да је током рата остало свега 53 насеља у Шабачкој нахији. Расељавање започето у рату наставило се и по повратку територије под османску управу. Раја која је била укључена у хабзбуршки систем управе сада је заједно са њима напустила ову територију.⁶² Муслиманско становништво које је пристигло заједно са војском, населило се у шабачкој вароши. Тако је дошло до строге поделе на села у којима су живели хришћани као раја и градске средине у којима је преовладало муслиманско становништво. У првим годинама након рата преосталом насељеном становништву потврђен је статус у складу са законима за овај простор који су важали пре 1718. године. Тако је становништво Шабачког кадилука било подељено на оне који су били ослобођени плаћања цизје са харачом и испенце и ванредних пореза и оне који су били у потпуном рајинском статусу.

У нахијама Горња и Доња Мачва већина становника била је у статусу дербенџија док је мањи део становника био оптерећен свим дажбинама. Током рата велики број становника који према дефтеру нису били у статусу дербенџија, имао је ипак одређене дужности. Тако су у Нахији Горња Мачва 63 становника у потпуном рајинском статусу била ангажована за потребе одбране. Они су након рата, путем представке молили централну власт да им се због ангажованости умањи износ дажбина. Међутим, у одговорима на представку њихова молба је одбијена. Од раје која није имала раније уписан дербендски статус очекивало се да даје пун износ свих рајинских дажбина. Требало је да према старом опширном дефтеру на име накнаде за чифт, баштине и накнаде за пола чифта плате 5.700 акчи. Становништво је самостално одлучило да исплати само део суме, док други део од 3.157 акчи није исплаћен.⁶³ Исељавање становништва у потпуном рајинском статусу било је очекивано, али забележено је исељавање и становника у статусу дербенџија. Овакав

⁶⁰ Поред једног дела прихода од поменутих муката, у београдску благајну, односно београдском мухафизу ишао је приход од ратне и мирнодопске помоћи (*imdad-ı seferiyeye; imdad-ı hazariyye*) сакупљене у Шабачком кадилуку. Централна власт се одрицала прихода ових дажбина и остављала је на прикупљање и располагање локалним благајнама. Р. Тричкових, н. д., 347–404, 360, 362–363; Детаљније о значењу дажбине и њеном увођењу на простору Босанског ејалета видети у: Avdo Sućeska, „Tekjalifi šaka u Bosanskom ejaletu”, Poseban otisak iz *Godišnjaka Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, XXXIVIII (1980), 359; Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Örfi Vergiler Ve Bu Vergilerin Kaynağı Olan Örfi Hukuk*, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, İstanbul 1986, 292–295.

⁶¹ BOA.C.DRB.02.081.01.01; 02.01.

⁶² Р. Тричкових, н. д., 356.

⁶³ BOA.A.DVNS.AHK.d.01/15

случај забележен је у селу Лешници које је уписано као приход једног тимар-лије.⁶⁴ Постепени опоравак економског положаја раје на овом подручју ометали су константни упади разбојника преко реке Саве. Због тога је одређено да овај крај и у мирнодопском периоду буде под заштитом војске из Шапца, Београда и Зворника. Несигурност које је становништву донео рат и константни упади разбојника, подстицао је и већ описани систем сакупљања дажбина који је успостављен 1742. године. Осим поменуте потражње дажбина од две администрације, од раје се очекивало да поред износа који је представљао основу одређене дажбине, даје допринос за службенике обе администрације (*gulâmiye*). Износ прихода за администрацију био је строго одређен и за свако сакупљање по ратама се знало која сума треба да се задржи у име рада дажбинске администрације. На основу података о сакупљању дажбина из 1748. године види се да то није био тако скроман износ, у просеку 800 гуруша. При томе, у случају раје Кадилука Шабац, 800 гуруша био је износ само за једну администрацију, док је исто толико следовало и другој администрацији која је убирала приход. У првим годинама је познато да је администрација узимала више од прописане суме па је раја била приморана на жалбе централној власти и онима за које су сматрали да ће им олакшати положај, односно београдском везиру.⁶⁵ Колико се статус раје поправио након регулисања питања сакупљања дажбина зворничке и београдске администрације није познато. Оно што је видљивио у документима јесте да је раја и даље путем представки покушавала да добије одобрење за умањење основе регистрованих дажбина. Године 1763. је од становништва кадилукâ Сокола, Ужица и Шапца било потребно да се прикупи 5.000 акчи на име државног додатка⁶⁶. Раја је и овај пут као и у раније поменутом случају Горње Мачве, покушала молбом централној власти да умањи износ, што поново није било одобрено. Исти случај се понављао све до 1769. године када се помиње да је раја одбила да исплати целокупан износ од 5.000 акчи.⁶⁷

* * *

Шабачка муката формирана је од прихода који су се уобичајено убирали у корист Централне државне благајне и дела прихода са царског хаса. Приход царског хаса је углавном припадао приватној благајни султана, али у случају прихода са земље који је прикупљан из Шабачке нахије, приватна благајна га се одрекла у име Централне државне благајне. Формирана муката уступљена је у доживотно право команданту јерлијских јединица (капетану), што је током XVIII века била врло честа појава у Босанском ејалету. У случају шабачке мукате није познато колико је износила укупна вредност закупа и колико је онда закупац могао да убире лично за себе сваке године.

⁶⁴ Р. Тричковић, н. д., 360.

⁶⁵ Р. Тричковић, н. д., 347–404; Мирослав Павловић, *Смеђеревски санџак 1739–1788. Војно-административно уређење*, Матица српска, Нови Сад 2017, 123.

⁶⁶ Државни додаток (*mir-i pişkeş*) – поклон некоме на вишем државном положају. Filiz Karaca, “Pişkeş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34 С, İstanbul 2007, 294–296.

⁶⁷ BOA. AE. SMST. III. 047. 03389. 1. 2; BOA. C. ADL. – Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri. Cevdet Adliye, Dosya No. 37, Gömlek No. 02249.1.

Од мукатâ прихода Централне државне благајне углавном је издвајан приход који је уписиван као износ средстава за плате (оцаклук) јерлијских јединица. У неким случајевима, као што је био случај са капетаном Ибрахимом, један од закупаца је у исто време био и повереник оцаклука, али то није било правило. Обједињавањем ових функција у једном службенику могло је да се допринесе смањењу броја различитих дажбинских администрација на једном простору. Међутим, у случају прикупљања дажбина које су обједињене у шабачку мукату то се није десило. Право администрације београдског мухафиза-везира да у име службе повереника оцаклука прибавља дажбине за шабачку јерлијску војску, потпуно је искомпликовало процес убирања дажбина у Шабачком кадилуку. Посебно јер су ове две администрације имале различит степен утицаја где је београдски мухафиз-везир имао далеко већу моћ од зворничког капетана.

Нерегулисан систем убирања дажбина који је трајао шест година, изнедрио је појаву двоструког потраживања истог прихода. Није познато да ли је долазило до отвореног сукоба између представника две администрације, али документа сведоче о неправди и насиљу којем је била подвргнута раја. У њеним представкама централној администрацији, жалбе су биле усмерене на понашање дажбинске администрације, али и на висину дажбина. Међутим, покушаји раје да умањи висину основних дажбина остајали су без успеха, па је њихов одговор на ситуацију било одбијање плаћања целокупног износа.

Поред основних дажбина раја је морала да даје накнаду за рад администрација, што је у случају раје Шабачког кадилука био двоструки износ. У представкама су изнете жалбе и на рачун ових накнада али у молбама за умањење висине основних дажбина не помиње се да се односе и на накнаде за рад администрације. На основу појединих података из 1747. и 1763. године видљиво је колики је био износ накнаде једне администрације на годишњем нивоу. Није познато колико је раја Шабачког кадилука имала обавезу да даје укупно за све администрације, али са висином основних дажбина то се већ могло окарактерисати као прекомерно опорезивање. Дажбине шабачке мукате нису биле једина обавеза раје јер су постојале и ванредне дажбине над којима централна администрација није имала контролу. На основу одговора на представке раје примећује се да централна власт ни у случајевима када је могла да допринесе олакшању положаја раје није ништа предузимала. На тему приказаног случаја остало је још много непознаница. Из расположивих докумената није било могуће сазнати да ли је администрацијама одређено која ће прикупљати дажбине из којих села на нивоу свих поменутих нахија. Као непознаница остао је и однос зворничког капетана и београдског мухафиза-везира. Ипак све што је приказано у раду даје допринос ширењу постојећих знања о сложеним начинима прикупљања средстава у провинцији у име финансирања јерлијске војске, као и о последицама самог поступка на економски положај припадника раје током XVIII века.

DRAGANA LAZIĆ-STOJKOVIĆ, Ma, Research Associate
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Department of History
Dr Zorana Đindića 2, Novi Sad, Serbia
E-mail: dragana.lazic.stojkovic@ff.uns.ac.rs

MUKATA OF ŠABAC AS AN OCAKLIK OF THE LOCAL ARMY (YERLİ KULU)
(1742–1761)

SUMMARY: This paper presents the results of a study collection and distribution of state treasury revenue from nahiyes of Šabac, Gornja Mačva and Donja Mačva, as well as the influence of collection on the peasants (*reâyâ*). The Ottoman tax system in the form of tax-farm (*iltizam*) was reinstated in the re-conquered territories after the end of the Ottoman-Habsburg war (1736–1739). In 1742, revenues of the central state treasury were leased for life to the commander of the local army in Zvornik, captain Ibrahim-aga and his brother Ali. A part of the revenue, that was collected from the area of the mentioned nahiyes, was registered as a part of the military fund (*ocaklık*). It was an annual sum registered for the salaries of the local army in the fortresses Šabac, Zvornik and Teočak. According to the order, the revenues were registered as an *ocaklık* could have been collected by the tax administration of the local army commander. In this instance, the revenues should have been collected by the administration of captain Ibrahim-aga on behalf of the local army in fortresses of Zvornik and Teočak and by the administration of the Belgrade muhafiz-vizier on behalf of the local army in fortress of Šabac. Both of them have been demanded of the same types of duties since 1742 to 1747. In this period, it led to a number of illegal activities by those who collected revenue and led to a great deal of pressure on the peasants. This problem was ended by sultan's decree in 1747. According to the sultan's decree, it was strictly defined which administration was entitled to collect which duties. The results of the research contribute to the study of the financing of the local army and complete the data about economic position of the peasants at kadiluk of Šabac in the mid-18th century.

KEYWORDS: XVIII century; Sanjak of Izvornik; Šabac nahije; Gornja Mačva nahije; Donja Mačva nahije; Ibrahim-aga the captain of Izvornik; Muhafiz-vizier of Belgrade; Mukata; Malikana; Ocaklık.